

דף מידע

תחום שוק העבודה

התפתחויות ומגמות בשימוש בספריות ציבוריות בישראל

רוני בר צורי

יוני 2015

דף המידע הנוכחי, העוסק במגמות והתפתחויות בשימוש בספריות ציבוריות, מהווה חלק ממערך איסוף נתונים על שוק הספרים שמינהל המחקר והכלכלה מרכז ומנתח כבר מעל לעשור כחלק מהעבודות שעורך המינהל בתחום הצרכנות בכלל וצרכנות בשווקים מיוחדים בפרט.

שוק הספרים וצרכנות הספרים על היבטיה השונים, הם נושאים דינמיים המושפעים מעליית רמת ההשכלה, עלייה ברמת החיים ושינויים אחרים במערכות הכלכליות והחברתיות –תרבותיות בעולם ובישראל. היקף השימוש בספריות ציבוריות מושפע ממהפכת זמינות המידע ומההתפתחויות באינטרנט ובצרכנות הדיגיטלית של ספרים. לצד אלו, שינויים בטעמו של הציבור ובהרגלי הצריכה שלו, הירידה בשעור הקוראים הצעירים, התחזקות וגיוון אמצעי התקשורת ההמונים והתחרות על הפנאי של הצרכן, נוגשים בחלקן של הספריות הציבוריות במדינות מערביות רבות.

המסמך בהמשך מנסה להציג תמונת מצב עדכנית של שעור המשתמשים כיום בספריות ציבוריות בישראל ושל דפוסי השימוש הנוכחיים בספריות אלו, וזאת בהתייחס לשינויים ולהתפתחויות בתרבות צריכת הספרים ובחקיקה בתחום בארץ.

הניתוח משלב מידע ממקורות שונים בהם: סקרים ייעודיים בנושא צרכנות ספרים שנערכו ע"י מינהל המחקר והכלכלה, עיבודים מיוחדים של מינהל המחקר למידע ממקורות מינהליים שונים בהם: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, משרד התרבות והספורט, וכן פרסומים בעיתונות היומית ובאתרי אינטרנט שונים בנושא ומחקרים רלבנטיים נוספים.

נראה כי, למרות האמור לעיל, בישראל מסתמנת יציבות עם מגמת גידול קלה בשעורי השימוש בספריות ציבוריות בשנים האחרונות, בין היתר, הודות להרחבת ההיצע התרבותי של הספריות וגיוון דפוסי השימוש האפשריים בהן והספרייה אינה רק עוד מקום להשאלת ספרים אלא הופכת למרכז תרבות המקיים פעילויות שונות, בהן: שעת סיפור, משחקיות, חוגי קריאה לילדים ועוד. פעילויות אלו מושכות קהלי יעד מגוונים.

השימוש בספריות ציבוריות רווח במיוחד בקרב תושבי הפריפריה בישראל, המהווה, עבור חלק ניכר מאוכלוסייה זו, דפוס משמעותי בצריכת הפנאי שלה ואולי גם תחליף לקניית ספרים. מגבלות תקציביות של משקי הבית בפריפריה, מגבלות במיגון ובהיצע הספרים המקומי ובפעילויות תרבות ופנאי מסחריות המוצעות בפריפריה, או מגבלות תרבותיות-דתיות על שימוש וצריכת אמצעי מדיה אלקטרוניים שונים שאינם זמינים בבתי הקוראים בפריפריה- אך פתוחים בפניהם לשימוש חפשי בספריה הציבורית במקום, מעודדים את השימוש בספריה הציבורית בישובים אלו.

מימצאים עיקריים

✓ לפי סקרי מינהל המחקר והכלכלה, שעור השימוש בספריות ציבוריות להשאלת ספרים עמד בשנת 2014 על 25.4%, והוא משקף יציבות בשעור המשתמשים בספריות לצד מגמת עליה קלה בהשוואה לשנים האחרונות שבהן הוא עמד על 21.8% ב-2005, ועל 22.2% ב-2012.

- ✓ לפי סקרי הוצאות של הלמ"ס לשנים 2004-2011, גובה ההוצאה החודשית הממוצעת של משק בית להשאלת ספרים נע בטווח שבין 30 ל-40 ש"ח לתקופה הנזכרת, והן קטנו לאחר החלת התיקון לחוק הספריות (מ-1.1.2008) שקבע כי ההשאלה היא בחינם לכל דורש, לעומת שנים קודמות שבהן נדרש הקורא לתשלום דמי מנוי.
- ✓ סך ההוצאות של כל משקי הבית בישראל לשירותי השאלה בספריות ירד בין השנים: 2004 ל-2011, מכ-1.9 מיליארד ש"ח לכ-1.24 מיליארד – ירידה של כ-33.2%.
- ✓ לפי סקרי הספריות השנתיים של משרד התרבות והספורט, שכיחות השימוש בהיצע הפעילויות שמציעות הספריות הציבוריות בשנים 2005-2013 הייתה כדלהלן:
 - ✓ מספר הקוראים הפעילים בספריות גדל פי 1.8.
- ✓ השעור הגבוה ביותר של קוראים בספריות ציבוריות, מכלל התושבים בישוב, נרשם בישובי הפריפריה, והוא עמד לדוגמא ב-2013 בקריית ארבע ובאפרת על 72% ו-69% בהתאמה, בדומה לשעור הגבוה של הקוראים שנרשם בסקרים אלו בפריפריה גם בשנים 2012 וב-2011.
- ✓ מספר המשתמשים באינטרנט בספריות הציבוריות גדל פי 2.2 בתקופה הנדונה: מכ-700 אלף משתמשים ב-2005 למעל מליון וחצי של משתמשים ב-2013
- ✓ מספר המבקרים בחדרי העיון שבספריות ירד בשנים הנסקרות בכ-32%. כנראה שהשימוש באינטרנט, הגדל במהלך השנים, הן בספריות ציבוריות והן בבתים פרטיים, מהווה תחליף לחדרי העיון, שכן כל מידע נעשה זמין כיום באמצעות המחשב, הטלפון החכם ורשתות התקשורת המקוונות.

5 עמ'	פרק 1: רקע, מטרות ומתודולוגיה
8 עמ'	פרק 2: השימוש בספריות ציבוריות
8 עמ'	2.1. התפתחויות במספר משקי בית ובהוצאותיהם להשאלת ספרים בספריות ציבוריות
9 עמ'	2.2. שינויים בשעור המשתמשים ובדפוסי השימוש בספריות ציבוריות
14 עמ'	3. מגמות בהתפתחות ספריות ציבוריות והשלכות אפשריות של חוק הסופרים על ספריות ציבוריות

רקע

ספרייה ציבורית (קרויה גם ספרייה עירונית, ספרייה אזורית, ספרייה יישובית וכו', בהתאם למיקומה), היא ספרייה המיועדת לקהל הרחב, וממומנת בעיקר על ידי הרשות המקומית. בד"כ מצויה ספרייה מרכזית אחת במרכז העיר, ומספר ספריות משנה בשכונות הרחוקות מהספרייה המרכזית. השאלת ספרים, או צריכה של פעילויות אחרות בספרייה, מחייבת הרשמה. בישראל (בדומה לארה"ב) שירות זה של החלפת ספרים בספרייה ניתן עפ"י חוק בחינם, כשמימון הספריות מתחלק בין המדינה² לבין הרשויות המקומיות.

אוסף הספרייה מגוון ומכיל חומר בתחומי דעת רבים. ברוב הספריות העירוניות ישנו חדר עיון, אגף לספרות ילדים ונוער ואגף לספרות למבוגרים. לעתים ישנם בספרייה אוספים מיוחדים שונים. מרבית הספרים נגישים בצורה חופשית (שיטת "המדף הפתוח") ואף ניתנים להשאלה (בדרך כלל לא מושאלים ספרי יעץ, כגון מילונים ואנציקלופדיות וספרים נדירים). עם הרחבת האוספים לסוגי מדיה נוספים, החלו ספריות עירוניות, כספריית בית אריאלה בתל אביב והמדיטק בחולון, להשאל גם קלטות מוזיקה, סרטים, ספרים אלקטרוניים ועוד.

כאמור לעיל, בנוסף לשירותי השאלה ועיון, הספריות מקיימות פעילויות תרבות, שעות סיפור והדרכות לשימוש במשאבי הספרייה. ניתן לראות שבשנים האחרונות השתנה ייעודן של הספריות הציבוריות, ובהתייחס להתפתחויות טכנולוגיות רלבנטיות בתחום, הן נותנות דגש לשירותים הקשורים בקריאה, מעבר להשאלת ספרים, בהם: מידענות.

פרויקט נוסף בתחום, המתקיים בשנים האחרונות בספריות ביוזמת משרד התרבות והספורט, הינו: "חודש הקריאה והספרות", שמטרתו לקדם את הקריאה ולקרב את קהילת הספרים, הסופרים הספר והספריות אל הציבור הרחב. במסגרת זו מתקיימים בספריות ציבוריות ברחבי הארץ אירועים שונים בהם: תיקון ליל שבועות, אירועי מחווה לסופר בעירו, אירועי קפה ספרות/קוראים בקפה, טיולים בעקבות ספרים וסופרים, ירידים לילדים והצגות בספריות הציבוריות, אירועי "מחזירים סופרים למחזור החיים", אירועי "זמן נשים" בסינמטקים ובמוזיאונים ועוד. פעילויות כגון זו מסייעים למיצובה של הספרייה הציבורית כגורם משמעותי בעיצוב תרבות הקריאה בישראל.

בישראל פועלות כיום כ- 210 רשתות של ספריות ציבוריות המאגדות כ- 680 ספריות.³

יעדי הספרייה הציבורית שנקבעו על ידי משרד התרבות והספורט, האחראי⁴ לנושא, הם:

1. לספק שירותי קריאה, עיון, האזנה, צפייה ואיתור מידע – במקום, מרחוק ובהשאלה לבית המשתמש.
2. לאתר את המקורות ואת המשאבים לרכישת ספרים, לרוכשם, לארגנם, לתחזקם ולהדריך את צרכני השירות בשימוש בהם.

¹ מקור: ויקיפדיה ואתרי אינטרנט אחרים בנושא. להשלמת הרקע, ר' פרסומים קודמים בנושא צרכנות ספרים באתר מינהל המחקר של משרד הכלכלה (בהם: צרכנות ספרים, ספריות ציבוריות, והשאלת ספרים, 2006, ספרייה במקום העבודה, 2006 ואח').

² מינהל התרבות במשרד התרבות והספורט אחראי להפעלת חוק הספריות ומפקח על פעילותן, ר' בהמשך.

³ עפ"י אתר האינטרנט של משרד התרבות והספורט.

⁴ פעילותו כוללת, בין היתר, מענקים לסופרים עפ"י ההשאלה השנתית, הנמדדת באמצעות סקר שנתי הבודק כמה ספרים של כל סופר הושאלו בספריות הציבוריות.

3. לשמש מרכז מידע על אודות המרחב הקהילתי שבו הספרייה פועלת.
4. לעודד מודעות, סקרנות והערכה למורשת התרבותית וצריכת ידע בתחומי תרבות, אמנויות ומדעים, ולעודד קריאה ואורינטות.
5. לשרת את הקהילה על בסיס עקרונות הדמוקרטיה בתחומי חופש הביטוי, הפלורליזם ושוויון ההזדמנויות.

יעדים אלו מרחיבים את תפקידי הספרייה הציבורית הרבה מעבר לתפקידיה המסורתיים של ספרייה, שהתרכזו בעיקר באספקת שירותי קריאה. כיום הספרייה הציבורית אמורה להוות מרכז מידע לקהילה המקומית ומרכז של צריכת תרבות.

הפעילות הכלכלית להשאלת ספרים נמדדת באמצעות שני רכיבים עיקריים: ההוצאה המוסדית (הקמת ספריות ציבוריות, תחזוקתן, רכש, תפעול ושכר עבודה למועסקים בספריות אלו) והוצאות משקי בית על השאלת ספרים.

ההוצאה המוסדית

ההוצאה המוסדית לספריות ציבוריות היא ההוצאה העיקרית בתחום, והרכש עבור הספריות מהווה את הרכיב הגדול יותר מסך הוצאה זו.

המסמך הנוכחי אינו עוסק בניתוח תקציבי הספריות הציבוריות, ומתייחס רק למסגרת החוקית-מוסדית לפעילותן של ספריות אלו.

המסגרת החוקית והתקציבית לפעילות ספריות ציבוריות

הספריות הציבוריות בישראל ממומנות ברובן מתקציבים ציבוריים-ממשלתיים, מתקציבי הרשויות המקומיות שבהן הן ממוקמות וכן מתרומות שונות.

הספריות הציבוריות מצויות באחריות מינהל התרבות שבמשרד התרבות והספורט, הפועל על בסיס חוק הספריות הציבוריות, שאושר ב-1975, והתיקונים לחוק זה מ-2007, שקבעו שכל רשות מקומית חייבת בהקמת ספרייה ציבורית שתנוהל ע"י ספרנים מקצועיים, ושעל המדינה להשתתף בכ-50% מתקציב הספריות הציבוריות, בעוד שעל הרשויות המקומיות לממן את חציו השני של התקציב. התיקון לחוק הספריות (1.1.2008) אפשר הפעלת שירותי השאלת הספרים בחינם.

הוצאות משקי הבית להשאלת ספרים נדונות בהרחבה בהמשך.

מטרות ומתודולוגיה

המסמך הנוכחי נועד להציג תמונת מצב עדכנית של שעור המשתמשים כיום בספריות ציבוריות בישראל ושל דפוסי השימוש הנוכחיים בספריות אלו וזאת בהתייחס לשינויים ולהתפתחויות בתרבות צריכת הספרים ובחקיקה בתחום בארץ.

ממטרות אלו נגזרות שאלות המחקר הבאות :

- ✓ מהו השעור הנוכחי של השימוש בספריות ציבוריות להשאלת ספרים?
- ✓ האם חל שינוי בשיעור זה לאורך זמן?
- ✓ מהם דפוסי השימוש בספריות, מעבר להשאלת ספרים, והיכן הם רווחים במיוחד?
- ✓ מהם כיווני ההתפתחות העתידיים של הספריות הציבוריות בישראל?

הניתוח משלב מידע ממקורות שונים בהם: סקרים ייעודיים בנושא: צרכנות ספרים, כחלק מסקרי צרכנות שעורך מינהל המחקר והכלכלה בעשור האחרון, עיבודי מינהל המחקר למידע ממקורות מינהליים שונים בהם: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, משרד התרבות והספורט, וכן ניתוח ודיון הנוגע לפרסומים בעיתונות היומית ובאתרי אינטרנט שונים בנושא ומחקרים רלבנטיים נוספים.

2.1 התפתחויות במספר משקי בית ובהוצאותיהם להשאלת ספרים בספריות ציבוריות

מקורות המידע על הוצאות משקי בית להשאלת ספרים הינם סקרי הוצאות משקי הבית של הלמ"ס לשנים 2004-2011.⁵

משקי בית בישראל מקצים חלק מהכנסותיהם לצרכנות ספרים, הכוללת קניית ספרי קריאה ועיון, ספרי לימוד, עיתונים וכתבי עת, וכן להשאלת ספרים בספריות ציבוריות. פלח ההוצאה של משקי בית להשאלת ספרים בספריות מכלל ההוצאה על ספרים, הוא נמוך יחסית, וירד מ- 8.4% ב- 2004 ל- 6.1% ב- 2011.

עפ"י סקרים אלו, בשנים 2004-2006, עמד מספרם של משקי בית ששלמו עבור השימוש בשירותי השאלת בספריות ציבוריות על כ- 45 אלף במוצע בכל שנה, והם היוו כ- 2.2% מכלל משקי הבית בישראל, בראשית התקופה הנסקרת.

בשנים 2007 ו-2008 חלה ירידה בשעורם ובמספרם של משקי בית ששלמו עבור השאלת ספרים בספריות ציבוריות והמספר עמד ב- 2008 על כ- 27.5 אלף (1.3% מכלל משקי הבית). מגמת הירידה במספר משקי הבית המשלמים עבור השאלת ספרים התייצבה החל משנת 2009, בעקבות התיקון לחוק הספריות (שלמעשה הוחל כבר מ- 1.1.2008), שנועד לעודד קריאת ספרים וליצור הזדמנות לציבור הרחב ליהנות מהשאלת ספרים ומקורות מידע בחינם. בתיקון לחוק נקבע כי ההשאלה היא בחינם לכל דורש, לעומת שנים קודמות שבהן נדרש הקורא לתשלום דמי מנוי (משפחתי או יחיד) לספריה, אף כי תשלום זה לא היה גבוה במיוחד.

עם החלת התיקון לחוק, שוב לא מחייבים את הקוראים בדמי מנוי, ובהתאם לאמור לעיל, ירד בשנים האחרונות, כצפוי, מספר המשלמים עבור שימוש בשירותי השאלה בספריות, והתייצב על כ- 16 אלף משקי בית במוצע לחודש, שהם פחות מאחוז אחד מכלל משקי הבית בישראל.

בשנים 2004-2011, גובה ההוצאה החודשית הממוצעת של משק בית להשאלת ספרים נע בטווח שבין 30 ל- 40 ₪, וההוצאה השנתית הממוצעת למשק בית שעמדה על 361 ₪ ב-2004 הגיעה לכ- על 475 ש"ח ב- 2011.

בשל הקיטון במספר משקי הבית המשלמים עבור שירותי הספרייה, סך ההוצאות של משקי הבית עבור שירותי השאלה בספריות ירד ב- מ- 15,567.7 מיליון ₪ בראשית התקופה הנסקרת לכ- 7,603.2 מיליון שח בסופה של תקופה זו.

הוצאות כלל המשק להשאלה בספריות, שעמדו בשנת 2004 על כ- 1.9 מיליארד ₪, ירדו ב- 33.2% בשנת 2011 לסך של 1.24 מיליארד ₪.

⁵ הנתונים האחרונים הזמינים להשוואה הם של סקר הוצאות 2011, זאת בשל שינוי שערכה הלמ"ס בסקר כ"א החל מ-2012 כשעברה לסקר על בסיס חודשי אשר בשל מגבלותיו (אינו מספיק מוגן מזיהוי פרטים), אינו פתוח לציבור וכך גם סקר הוצאות המשפחה הנגזר ממנו.

לוח 1: התפתחות הוצאות משקי בית על השאלת ספרים בספריות ציבוריות, בשנים 2004-2011¹

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
43.1	45.0	45.0	34.7	27.5	15.9	15.5	16.0	מספר מ"ב השואלים ספרים בתשלום, באלפים
2.2%	2.3%	2.2%	1.7%	1.3%	0.7%	0.7%	0.7%	% מכלל מ"ב בישראל
30.1	29.9	31.6	34.6	34.7	29.4	28.0	39.6	הוצאה חודשית מוצעת בש"ח למ"ב
361.2	358.8	379.2	415.2	416.4	352.8	336.0	475.2	הוצאה שנתית למ"ב יחיד, בש"ח
15567.7	16146.0	17064.0	14407.4	11451.0	5609.5	5208.0	7603.2	הוצאה שנתית לכל מ"ב להשאלת ספרים, במיליוני ₪
1855458.2	1616286.0	1616086.1	1657319.8	1684843.2	1577916.0	1313326.8	1240012.8	סך הוצאות לתחום צרכנות ספרים לכל מ"ב, במיליוני ש"ח

(1) נתוני למס כוללים רק את ההוצאה עבור השאלת ספרים בספריה אך לא תשלומים עבור פעילויות אחרות בספריה, בהם: שעת סיפור או מפגש אחר בספריה, שעבורם נדרש תשלום נפרד.

2.2 שינויים בשעור המשתמשים ובדפוסי השימוש בספריות ציבוריות

א. התפתחויות בשעורי השאלת ספרים בספריות ציבוריות

סקרי מינהל בנושא צרכנות ספרים מצביעים על יציבות, לצד מגמת גידול קלה בשעור משאילי הספרים בספריות ציבוריות בשנים האחרונות: בשנת 2005 עמד שעור משקי הבית ששאלו ספרים בספריות על 21.8%, בדומה לשעורם ב-2012 שעמד על 22.2%, ואילו בסקר שנערך בינואר 2015 עלה שעורם ל-25.4%.

מעבר לשינוי בשעור המשתמשים בספריה להשאלת ספרים, סקר המינהל האחרון, מינואר 2015, בדק האם חל שינוי בקצב ההשאלה של ספרים בספריה. אף כי רוב: 66.3%, מקרב מי ששואלים ספרים בספריות השיבו שהם לא הגבירו את קצב השאלת הספרים בספריה בשנת 2014, נמצא, בכל זאת, כי קרוב לשליש: 30.8% מהם השיבו שבשנה הנזכרת הם שאלו בספריה יותר ספרים מאשר בשנה הקודמת, שלפני החלת החוק. נראה שניתן לייחס, לפחות חלק מגידול זה, לחוק, המגביל את ההנחות בקניית ספרים חדשים ועקב כך ממריץ את קצב השאלת הספרים מהספריות בקרב קהילת הקוראים. נושא זה ראוי למעקב לאורך זמן.

לוח 2: השימוש בספריות ציבוריות, באחוזים

השאלת ספרים בספריה ציבורית	סה"כ	כן	לא	לא יודע
ב- 2014	100%	25.4	74.0	0.5
למי שמחליפים ספרים בספריה- האם מחליף יותר ספרים בהשוואה לתקופה שלפני שנה (לפני החלת חוק הספרים)	100%	30.8	66.3	2.9

מקור: סקר מינהל מחקר וכלכלה 2015

גם נתונים מסקרי משרד התרבות והספורט⁶, המפורטים בהמשך, מלמדים שבשנים האחרונות מסתמן גידול בדפוסי השימוש בספריות ציבוריות ובתחומי פעילות שונים שלהן.

אולם נתונים מוקדמים יותר⁷ מצביעים על מגמת ירידה מתמשכת בישראל, בדומה למדינות מערביות אחרות, בשעור הקוראים הרשומים בספריות ציבוריות: לפי נתונים אלו בין השנים 1995 ל-2004 ירד אחוז הקוראים הרשומים מ-22.0% ל-14.5% בהתאמה, ירידה שנתית בשעור של רבע נקודת אחוז בממוצע לשנה (להוציא שנת 1985 שבה גדל מספר הקוראים הרשומים בספריות ציבוריות ועמד על 26.3%).

כנראה שתהליך הרחבת תחומי הפעילות של הספריות הציבוריות, המתרחש בשנים האחרונות, תרם להגדלת שעור המשאלים ספרים בספריות, כפי שעולה מנתוני מינהל המחקר והכלכלה בסקר האחרון מ-2015.

ג. התפתחויות בדפוסי השימוש בספריות ציבוריות

סקרי הספריות השנתיים של משרד התרבות והספורט לשנים: 2005-2013, מהווים את המקור העיקרי לניתוח דפוסי השימוש בספריות ציבוריות והשינויים שחלו בדפוסים אלו במהלך התקופה הנסקרת. כאמור, בדומה למגמה שנתגלתה בסקרי מינהל המחקר והכלכלה, גם סקרי משרד התרבות והספורט מצביעים על מגמת גידול עקבית במספר הקוראים הפעילים המבקרים בספריות במהלך השנים האחרונות, ועל עליה במגוון דפוסי השימוש בספריה ע"י הציבור: מספר המבקרים בספריות הציבוריות, ומספר המשתמשים בה כמקור למידע, הן ברמת הספרות הכתובה והן ברמה הדיגיטלית, מצוי במגמת עליה לאורך השנים.

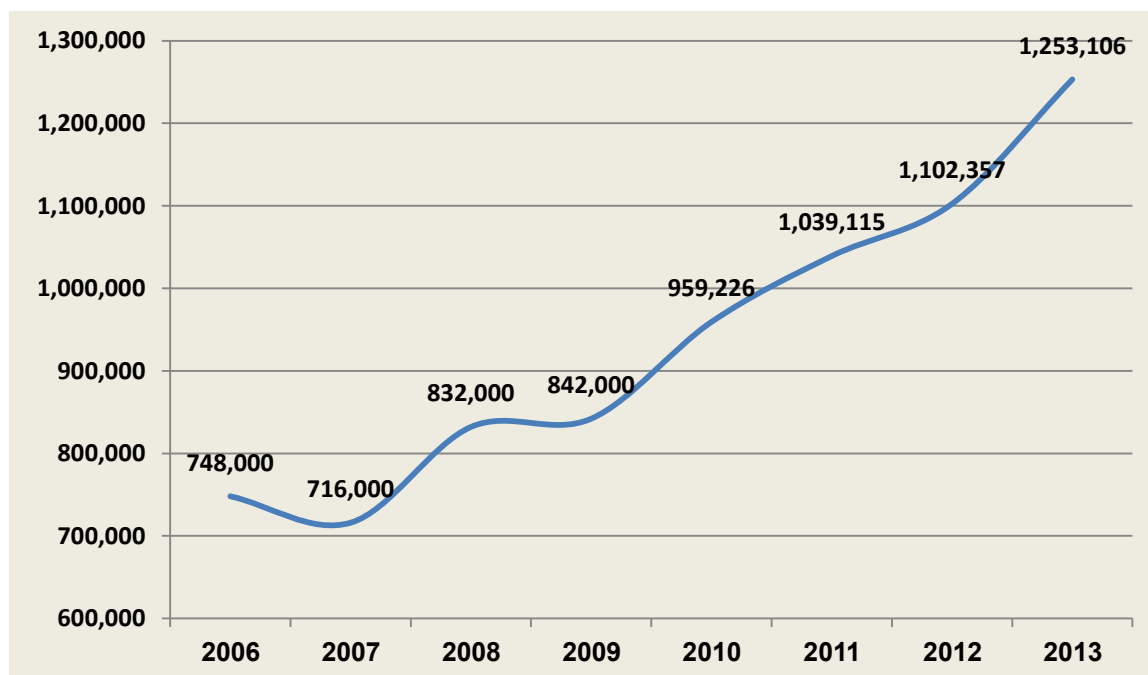
הספריות משמשות לא רק לצורך השאלת ספרים, אלא הופכות למעשה למרכזי תרבות המקיימות פעילויות שונות, שמעבר להשאלת ספרים, בהן: שעת סיפור, משחקיות, חוגי קריאה לילדים ועוד. פעילויות אלו מושכות קהלי יעד מגוונים. כאמור, עבור פעילויות אלו גובים לעיתים תשלום נפרד שאינו כלול בנתוני ההוצאות בסקרי הלמ"ס שפורטו מקודם.

כך נמצא בסקרי משרד החינוך והתרבות כי מספר הקוראים הפעילים בספריות גדל פי 1.8, בין השנים 2005 ל-2013: מ-694,600 קוראים ב-2005 ל-1,253,106 קוראים ב-2013.

⁶ נתוני המחלקה לספריות, מינהל התרבות, משרד החינוך והתרבות והספורט, מאי 2006,

⁷ נתונים שהתקבלו מהמחלקה לספריות, מינהל התרבות, משרד החינוך והתרבות והספורט, מאי 2006 וכן מפרסום על ספריות ציבוריות 1998, פרסום 166, סדרת פרסומים מיוחדים של הלמ"ס. שיטות הבדיקה של שני המקורות הנזכרים הן שונות זו מזו.

תרשים 1: הגידול במספר הקוראים הפעילים, 2006-2013 במספרים מוחלטים

לפי מקורות אלו, נמצאה מגמת עליה ניכרת גם בשימוש באינטרנט בספריות, שגדל פי 2.2 בתקופה הנדונה: מכ-700 אלף משתמשים ב-2005 למעל מיליון וחצי של משתמשים ב-2013. מגמה זו עולה בקנה אחד עם הפיכתן של הספריות העירוניות למרכזי מידע שבהן ניתנת גישה חופשית לאתרי אינטרנט ולמאגרי מידע שונים לצורכי חיפוש מידע ולשימוש חופשי במחשב. שימוש זה עשוי לאפיין אוכלוסיות שאין בתייהם מחשבים או תקשורת אינטרנט, בהן: אוכלוסיות חלשות או כאלו שמגבלות דת ותרבות מונעות מהן להשתמש באינטרנט בביתהן.

בניגוד למגמת העלייה במספר המשתמשים באינטרנט בספריות, חלה ירידה של כ-32% במספר המבקרים בחדרי העיון שבספריות. כנראה שהשימוש באינטרנט, המתחזק במהלך השנים הן בספריות ציבוריות והן בבתי פרטיים, מהווה תחליף לחדרי העיון, שכן כל המידע נעשה זמין כיום באמצעות המחשב, הטלפון החכם ורשתות התקשורת המקוונות.

גם מספר ההשאלות הממוצע השנתי, אשר עמד בשנים 2005-2012 על 11.6 לקורא שמשמעותו: השאלה של ספר אחד בממוצע לחודש לכל קורא, ירד בשנת 2013 ועמד על 9 ספרים בממוצע לשנה, כלומר, 0.75 ספרים לחודש לקורא. ראוי לעקוב אחר נתון זה לאורך זמן כדי לברר האם הוא מבטא שינוי נקודתי או שאולי הוא מציין מגמה של ירידה במספר הספרים הממוצע שקוראים בישראל. נתונים עדכניים מסקר מינהל המחקר והכלכלה ב-2015 מרמזים שקצב השאלת הספרים גבר, בקרב חלק מקהילת הקוראים בהשוואה ל-2014, אך כאמור נדרש מעקב לאורך זמן ובאותה שיטת מחקר⁸ כדי להצביע בוודאות על מגמה מסוימת.

⁸ נתוני סקרי מינהל המחקר במשרד הכלכלה מתבססים על 1,000 ראיונות טלפוניים בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה הבוגרת בישראל. שיטת איסוף הנתונים בסקרי הספריות של משרד התרבות והספורט היא שונה.

פילוח דפוסי ההשאלות מהספריות הציבוריות (עפ"י נתוני מינהל התרבות), מלמד כי השעור הגבוה ביותר של קוראים בספריות ציבוריות, מכלל התושבים ביישוב נתון, נרשם ב- 2013 בקריית ארבע, ובאפרת (72% ו-69% בהתאמה). גם ב- 2012 היה שעור הקוראים מקרב תושבי קריית ארבע, הגבוה ביותר, ועמד על 93%. ברמת הנגב עמד שעורם ב-2012 על 67%, ובחבל אילות שיעור הקוראים הפעילים ביישוב עמד על 60%.

דפוס דומה נרשם בשנת 2011, שבה שיאני הקריאה היו תושבי גוש עציון, שם עמד שיעור הקוראים בספריות הציבוריות על 81% מסך התושבים ביישוב, ובקרב תושבי קריית ארבע - 75%. ביישובים: מעלה אדומים, אפרת ובגולן, שעור הקוראים עלה על 63% מכלל התושבים ביישוב.

נראה כי השימוש בספריות ציבוריות רווח במיוחד בקרב מי שמרוחקים מאזורי המרכז: תושבי הפריפריה בישראל. מימצא זה עלה בסקרי מינהל המחקר ב- 2006 ו-2015 שבהם נמצא שעור גבוה יחסית של משאילי ספרים בספריות ציבוריות בקרב תושבי מחוז הדרום וכן במגזר הערבי.

אפשר שהשימוש בספריה הציבורית מהווה תחליף לקניית ספרים בשל מגבלות תקציביות של קבוצות אוכלוסייה רבות בפריפריה או בשל מגבלות במיגון ובהיצע הספרים המקומי ובפעילויות תרבות ופנאי או בשל מגבלות תרבותיות-דתיות על שימוש וצריכת אמצעי מדיה אלקטרוניים שונים, בהם: צפייה בתכניות טלביזיה, טלפונים טאבלטים ודומיהם. כנראה כי בשל כל אלו, תושבי הפריפריה צורכים ומשתמשים בשירותי ההשאלה ובשירותים שונים שמזמנת להם הספרייה הציבורית בת ימינו, יותר ממי שגרים במרכז הארץ ובערים הגדולות שבהן היצע פעילויות תרבות ופנאי מגוון ועשיר והספרייה העירונית היא רק אחת ממבחר פעילויות רב שמציעה להם סביבתם.

לוח 3: דפוסי השימוש בספריית ציבוריות בשנים 2005-2013, מספרים מוחלטים.

שנה	גודל אוכלוסיית הסקר	קוראים פעילים	מספר השאלות שנתי	ממוצע שנתי של השאלות לקורא	מספר מבקרים בחדרי עיון	מספר משתמשים באינטרנט בספריות	אומדן למס' המשתתפים בפעולות תרבות	אמזן מס' התלמידים המשתתפים בהדרכה בספריות
2013	1,253,106	11,746,363	9	1,615,330	1,563,454	...	397,533	
2012	7,349,052	1,102,357	12,266,093	11	1,500,290	1,306,573	837,044	326,670
2011	5,672,000	1,039,115	11,611,000	11	1,560,000	1,013,000	594,000	231,000
2010	5,270,000	959,226	11,886,807	12	1,470,378	1,094,204	466,000	...*
2009	4,459,000	842,000	9,884,000	12	2,320,000	808,000	450,000	...
2008	...	832,000	9,980,000	12	2,320,000	808,000	...	...
2007	...	716,000	8,666,000	12	2,136,000	889,000	...	...
2006	...	748,000	8,500,000	11	2,253,000	916,000	...	...
2005	...	694,600	8,190,000	12	2,370,000	700,000	...	...

*...לא התפרסמו נתונים

מקור: אתר האינטרנט של משרד התרבות והספורט, מינהל התרבות, סקרי ספריות שנתיים של משרד התרבות לתקופה: 2005-2013.

שאלה מעניינת, שעלתה ונבדקה במהלך הניתוח, הייתה: האם מי ששואל/מחליף ספרים בספריות ציבוריות הוא גם מי שקונה יותר ספרים? בחינת הקשר באמצעות תשובות מרואיינים לשני סקרי מינהל, שנערכו בשנים 2012 ו-2015, שבהם נשאלו הצרכנים הן על קניית ספרים והן על השאלת ספרים בספרייה, אינה מצביע על קשר חזק בין שני הסוגים הנזכרים של צריכת ספרים, אלא אולי רק מרמזת על גידול קל בשעורם של מי שלא קנו ספרים אך שאלו ספרים בספרייה הציבורית בשנת 2014, בהשוואה לתקופה קודמת. יתכן שהתייקרות ספרים חדשים, החל משנת 2014 בשל חוק הספרים, מדגישה את האופציה הציבורית הזולה עבור קהילת הקוראים של השאלת ספרים בספרייה ציבורית. בחינה חוזרת של הנושא לאורך זמן תספק תשובה נכונה לשאלה. התייחסות נוספת לנקודה זו, ראה בהמשך.

לוח 4: קניית ספרים והשאלתם בספרייה, בשנים 2012 ו-2014, באחוזים מסה"כ.

שנה	2012	2014
סה"כ	100%	100%
קנה והחליף בספרייה	22.2	26.7
קנה ולא החליף	77.8	73.3
סה"כ	100%	100%
לא קנה והחליף	22.2	33.0
לא קנה ולא החליף	77.8	67.0

פרק 3: מגמות בהתפתחות ספריות ציבוריות והשלכות אפשריות של חוק הסופרים על ספריות ציבוריות

הדיון על דפוסי התפתחותן העתידיים של ספריות ציבוריות בישראל נקשר לדיון על מגמות התפתחות כלליות הצפויות בתרבות קריאת הספרים בישראל בשנים הקרובות ועל השינויים וההשפעות של החקיקה בתחום על שעורי השימוש בספריות ציבוריות.

הקריאה מהווה חלק מהתנהגות תרבותית רב מימדית. אף שהדעות חלוקות לגבי מגמות וכיווני ההתפתחות בעתיד, הרי שחוקרים רבים (קולות הקוראים, אדוני ח, נוסק הלל, תשס"ז), סבורים כי הופעתם ותפוצתם המהירה, בקרב הציבור, של אמצעי תקשורת אלקטרונית: מחשב, אינטרנט טלפונים ניידים חכמים, לא תוביל להיעלמותם של אמצעי התקשורת המודפסים. לפי ניתוח זה, משתמשי המחשב ממשיכים לקרוא ספרים, יותר מאחרים בעלי מאפייני גיל והשכלה דומים, ועל כן אמצעי התקשורת המודפסים ישרדו גם בעידן השימוש באמצעים החדשים מתרחב, שכן אלו מעוררים סקרנות ומעודדים חיפוש מידע מעמיק בכל אמצעי התקשורת העומדים לרשות הצרכנים כולל ספרים.

במחקר הנזכר נמצא שקיימת יציבות בהיקף ציבור הקוראים בישראל, אך קהל "הקוראים הפעילים" – הגרעין הקשה של הקוראים – לא התרחב. זהו פרדוקס, שכן למרות הקשר הקיים בין השכלה וקריאת ספרים והגידול ברמת ההשכלה הממוצעת בישראל, מעגל הקוראים לא גדל. ההסבר שמציעים החוקרים הוא בגידול שחל באוכלוסיית הצעירים שהם אמנם משכילים אך אינם נמנים על הקוראים הפעילים.

לפי גישה זו, גם אם ייעלמו הספרים המודפסים, אנשים יקראו עדיין תכנים של ספרים המעניינים אותם, ומעשה הקריאה צפוי להימשך גם בסביבת תקשורת רב ערוצית, אף כי לא בהכרח באמצעות הספריות ציבוריות אלא, כאמור, באמצעות האינטרנט המציג אפשרויות קריאה זולות (ר' גם צרכנות מקוונת של ספרים, מינהל מחקר וכלכלה 2013).

בהקשר זה, נתן שחם, בספרו: חשבון רדום (2013), מתייחס לסכויי ההישרדות של ספרים מודפסים באופן הבא: *"נדמה לי שבקרוב... יגיע לקיצו עידן הספר, והדורות הבאים יתייחסו לספרים כמו שאנחנו מתייחסים לפפירוסים ולחרסים. ספרים יוצגו בתערוכות... ואילו תוכנם של הספרים יידחס לתוך מאגר מידע עולמי, שיכלול את כל מה שיצרה האנושות, וכל אחד יוכל להוריד למחשב האישי שלו את מה שמעניין אותו. אנשים יתפלאו על שבעבר הלא רחוק בזבו המין האנושי כסף כה רב על ייצור ספרים והשחית כמויות כה גדולות של נייר עד שלמד כי אין צורך לכרות עצים כדי להפיץ דעת."*

אם כך, האם, כפי שנוסחה השאלה, לא אחת, בעיתונות היומית: "בעידן של ויקיפדיה וגוגל, מה יש לספריות הציבוריות להציע?"

הדיון הציבורי הנוגע לעולם הספריות המודרניות קשור, בין היתר, גם לדיון על ההקצאות התקציביות הנדרשות לקידומן של ספריות ציבוריות. כיום קיימים בספריה הציבורית שירותים רבים למבקרים, ההופכים אותה למרכז מקומי רב תרבותי של תרבות ופעילות, כמקובל במדינות רבות בעולם: מספר הקוראים ומספר השאלות נמצאים בעלייה, והשדרוגים כוללים ספריות סרטים בחינם, הפעלות לילדים ומבוגרים ועוד. נראה שהספריות הציבוריות נהיות תחליף למתנ"סים והופכות למרכז רב תרבותי (כדוגמת המדיטק בחולון).

להערכת גורמים במשרד התרבות והספורט, הנתונים מהסקרים שהם עורכים: "... מצביעים על מעמדן המתחזק של הספריות הציבוריות ותפקידן המהותי בחיי הקהילה היומיומית, ועל כן גם בעידן האינטרנט ותוכניות הריאליטי... הקהל הרחב עדיין צמא לספר ובעל תשוקה לרוח ולתרבות. חדות הקריאה עדיין קיימת בקרב חלק ניכר מהציבור, והיא חלק בלתי נפרד משגרת יומם של רבים" (אתר משרד התרבות והספורט).

בדיון על עתיד השימוש בספריות כמקור לקריאת ספרים, נשאלת גם השאלה לגבי ההשלכות הצפויות של החוק להגנת הספרות והספרים בישראל על השימוש בספריות ציבוריות. החוק, מפברואר 2014, האוסר על מתן הנחה בקניה/מכירה של ספר חדש בתוך 18 חודשים ממועד פרסומו, מאפשר אמנם לספריות הציבוריות (וגם לועדי העובדים) לרכוש 100 ספרים לפחות מכל אחד מהמו"לים ולקבל הנחה גם על ספרים חדשים (לפי סעיף 7 ה' לחוק). קיים עדיין ויכוח לגבי הפרשנות ל"מספר העותקים החדשים", שכן החנויות, הרשתות והמו"לים מפרשים זאת כ- "100 עותקים של אותו ספר", וכך גם כתוב בדף ה"הנחיות לחנויות הספרים" שפרסם משרד הכלכלה, בעוד ששרד התרבות (חו"ד של היועצת המשפטית), מקל וטוען שמדובר ב-100 כותרים שונים של אותו המו"ל (וגם מסגרת השנה אינה חובה, ובלבד שמדובר בספר שיצא לאור אחרי 2014).

ניתן לצפות כי בעקבות החוק, האוסר על מכירת ספרים חדשים בהנחה, יגדל השימוש בספריות ציבוריות, שכן ספריות אלו עשויות להוות, בין יתר תפקידיהן, תחליף לקניית ספרי קריאה חדשים בעיקר בקרב קהילת הקוראים הפעילים-הגרעין הקשה של הקוראים. ואכן, כאמור, סקר מינהל מחקר וכלכלה מרמז לכך בנתון על מגמת גידול קלה בשעור המרואיינים שדיווחו ששאלו ספרים בספריה ציבורית ב-2014 לעומת שעורם ב-2012, גידול שחלק ממנה ניתן לייחס לחוק החדש, ועל כן, יתכן ששעור הקוראים בספריות ציבוריות בישראל אינו צפוי לקטון בזמן הקרוב. אולם מכיוון שגם ספריות ציבוריות מוגבלות, עפ"י החוק, ברכישת ספרים חדשים בהנחה, ועליהן לקנות לפחות 100 עותקים כדי לזכות בהנחה של 20%, ובמצב של תקציב נתון ומשאבים מוגבלים, היקף הרכישות של ספרים חדשים (בשנה וחצי שלאחר פרסומם), ע"י הספריות הציבוריות, לא עשוי לגדול משמעותית, ככל הנראה, בהשוואה לשנים קודמות. לכן מידת האטרקטיביות שלהן בהיצע של ספרים חדשים לא השתנתה מהותית לאחרונה. נקודה זו ראויה להתייחסות במיוחד לגבי ציבור הקוראים מקרב אוכלוסיית הפריפריה, שהספרייה מהווה עבורן מקור משמעותי במיוחד לקריאת ספרים.

בסקרי משרד התרבות, ובסקרי מינהל המחקר משנים קודמות, נמצא כי השימוש בספריות ציבוריות רוח במיוחד בקרב תושבי הפריפריה בישראל. נראה שהשימוש בספריה הציבורית מהווה, עבור חלק ניכר מאוכלוסיית הפריפריה, תחליף לקניית ספרים, בשל מגבלות תקציביות או בשל מגבלות במיגון ובהיצע הספרים המקומי ובפעילויות תרבות ופנאי מסחריות מחוץ למרכז, או בשל מגבלות תרבותיות-דתיות על שימוש וצריכת אמצעי מדיה אלקטרוניים שונים שאינם זמינים בבתי הקוראים בפריפריה אך פתוחים לשימוש ציבורי חפשי בספריה הציבורית במקום. כאמור, ההגבלות הגורפות על מתן הנחות ברכישת ספרים חדשים פוגעות בציבור זה של צרכני ספריות ציבוריות.